

Prokop Tomek

Vytváření branného národa v Československu. Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva v letech 1971–1989

Úvod

Do diskuse o totalitě a normalizaci v Československu můžeme zahrnout i téma militarizace společnosti a snah o mobilizaci obyvatelstva. Vnější ohrožení státu západním imperialismem bylo běžným tématem režimních médií. Nejvýraznější symbol uvedených snah představuje v daném období program Jednotného systému branné výchovy obyvatelstva (JSBVO). Hlavním záměrem tohoto konceptu bylo soustředit různé články státního aparátu a směřovat celou společnost k vytvoření branného státu, kde každý jedinec bude pocítovat odpovědnost za obranu země i komunistického systému. Byla to jistě nemalá výchovná ambice, zvláště v období tzv. reálného socialismu, kdy státní ideologie již nechávala občany v drtivé většině chladnými. Právě proto se nabízí otázka, jaký vliv měla realizace tohoto vpravdě totalitního projektu na společnost a jaké byly jeho reálné výsledky. Byla komunistická propaganda v době pozdní fáze totalitního státu v Československu a v podmínkách trvajících ideologického, informačního a mocenského monopolu v tomto ohledu efektivní?

Tématem studie je tedy zkoumání snah režimu v Československu v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století o permanentní mobilizaci občanů proti Západu a kritické porovnání koncepce výchovy a mobilizace s reálnými výsledky v době existence Varšavské smlouvy. Pozoruhodné jsou jistě i reálné názory obyvatel Československa na otázky války a míru v období posledních dvaceti let existence komunistického režimu. Výsledkem kritického srovnání oficiálních představ a plánů s každodenní realitou může být dílčí odpověď na otázku, jak by se občané pravděpodobně chovali během konfliktu se Západem a jak úspěšné by byly vojenské operace Československé lidové armády (ČSLA).

Detailní popis konkrétního obsahu i struktury branně-výchovného systému není cílem této práce. Česká historiografie se tomuto poměrně úzkému tématu zatím příliš nevěnovala, pokud nebereme v úvahu zatím nepublikované diplomové práce.¹ Přímo na existenci JSBVO se ve své studii zaměřil slovenský historik Ján Štajgl, který se ovšem věnoval zejména genezi projektu a aplikaci zákona o JSBVO, a to výhradně na Slovensku.² Kromě archivních dokumentů z činnosti ČSLA a dokumentů před-

1 TESAŘOVÁ, Radka: *Branná výchova a obrana státu v českém školství* (Magisterská diplomová práce). Masarykova univerzita, Hrušovany u Brna 2016.

2 ŠTAIGL, Ján: *Jednotný systém brannej výchovy obyvatelstva a jeho realizácia na Slovensku v rokoch*

sednictva ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) je také možné využít výsledky dobových výzkumů veřejného mínění k otázkám armády, války a míru.

Vývoj branné výchovy

Branná výchova v Československu prodělala bezesporu jistý historický vývoj. První široce koncipované snahy o systematickou přípravu mládeže a obyvatelstva na válečný konflikt zaznamenáváme v druhé polovině třicátých let 20. století, tedy v době reálného ohrožení země německým nacismem. Mimo materiální přípravu na obranu území před útokem zvenčí i ochranu obyvatelstva před následky útoku se stát zabýval i otázkou, jak vytvořit potřebné návyky i u civilistů. Vzdělávání vycházelo z mravních, filozofických kořenů a demokratické tradice země. Branná výchova se opírala o tělocvičnou organizaci Sokol. Jeden z jeho zakladatelů, Miroslav Tyrš, odpovídal na otázku *Co je brannost národa?* zhruba takto: Národ má zbraně a dovede je používat, má příslušnou vojenskou organizaci (armádu), má určité tělesné a mravní vlastnosti a jistou duševní i mravní povahu. Úkolem branné výchovy je držet a rozmnožit zdraví, zvýšit tělesnou zdatnost, fyzickou sílu a otužilost a vztah k vlasti. Vedle složky tělesné se tedy v kritických dobách první republiky v branné výchově preferovalo pěstování vztahu k demokratické republice, ale ne šovinismus.³ Branná výchova vycházející z demokratických a občanských základů, se složkami branné průpravy mravní, naukové a tělesné, byla poprvé definována obsáhlým zákonem (69 paragrafů!) č. 184/1937 Sb., o branné výchově, z 1. července 1937, který byl apolitický. Tento zákon byl zaměřen především na detailní a komplexní vytvoření podmínek pro brannou výchovu včetně velmi složitého organizačního systému. Její vlastní obsah ale určoval minimálně.

Po více než desetileté přestávce lze sledovat vývoj branné výchovy zhruba od roku 1950. Dne 2. listopadu 1951 přijalo Národní shromáždění nový zákon o branné výchově č. 92/1951, který byl ve srovnání s tím původním (jenž byl současně zrušen) velmi stručnou normou. Branná výchova byla mimo školy a střediska pracujícího dorostu dobrovolná, její řízení spadalo pod Ministerstvo národní obrany (MNO) a asi nejvýznamnější novinkou byl vznik Svazu pro spolupráci s armádou (Svazarm), garanta branné výchovy v dobrovolných organizacích.

Politická příprava v té době zjevně nebyla dominujícím prvkem branné výchovy, ale pouze její součástí a jejím cílem bylo rozvíjet politickou a odbornou vyspělost, jejichž zdrojem měly být zejména zkušenosti Sovětské armády.⁴

1969 – 1991. *Vojenská história*, 2012, roč. 16, č. 2, s. 125–156. Viz <http://www.vhu.sk/jednotlive-cisla/> (citováno k 13. 3. 2017).

3 KAPRAS, Jan – MALYPETR, Jan – SOUKUP, František. *Armáda a národ*. Národní rada československá, Praha 1938, s. 457–514.

4 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv* (dále jen VÚA – VHA), f. MNO 1951, Správa bojové přípravy, k. 38, sign. 84/1, Posudek textu Branná výchova pro učebnice vyšší hospodářské školy, 5. 11. 1951.

Prokop Tomek

Garantem jednotnosti branné výchovy byla podle zákona Správa bojové přípravy Ministerstva národní obrany, která v roce 1951 zpracovala rozsáhlé pokyny pro její provádění ve Svazarmu a dobrovolných organizacích. Obsahují jen dvě strany politické přípravy. Úkolem bylo obrátit pozornost národů státu k otázkám obrany země a získat každého občana pro účast na upevnění a prohloubení bojové přípravy. Dále výchova k lásce, věrnosti a oddanosti vlasti, Komunistické straně Československa, prezidentu Klementu Gottwaldovi, k lásce, věrnosti a oddanosti Sovětskému svazu, generalissimovi Stalinovi a ke spolenectví s lidově demokratickými zeměmi. Výchova měla vytvářet jednotu lidu s armádou, zvyšovat jeho odhodlanost a schopnost k obraně vlasti a tím k udržení míru ve světě. Těchto rozsáhlých cílů mělo být dosaženo poměrně skromnými nástroji, zjevně podle tradičních forem povrchní politické činnosti v armádě. Agitátoři měli v branných kroužcích rozebírat politické informace na začátku každé hodiny, vést práci s tiskem a knihou, mít přednášky a referáty, pořádat besedy a provádět kulturně osvětovou a agitačně masovou práci.⁵

Hodnocení etapy vývoje branné výchovy v padesátých letech nalezneme ve zdůvodnění projektu JSBVO. Podle předkladatelů neměla branná výchova v padesátých letech dlouhodobý výhled, neexistovaly teoretické poznatky k jejímu zpracování ani její koncepci. U dospělých nebyl žádný systém a branná výchova se vyučovala jen na školách. Šlo ve skutečnosti jen o volné spojení některých prvků. S tím souvisela i tehdejší neujasněnost branného systému státu. Mládež byla vcelku informována o problematice obrany státu a získávala i některé poznatky a dovednosti branného charakteru, ale *zaostávalo zejména ideově výchovné působení a [mládež] není ani dnes dostatečně připravena k úkolům, které byly pro ni v obraně vlasti připraveny. Zvláště citelně zaostávala vlastenecká a internacionální výchova zejména ze správných marxisticko-leninských pozic.*⁶ Pro armádu představovala branná výchova obyvatelstva podružnou otázku. Omezovala se na přímou předvojenskou přípravu branců. A ta údajně postrádala politicko-výchovnou práci. Podobně zaostávala práce s vojáky v záloze. Příprava k civilní obraně byla nejrozšířenější, i když stále jen v základním rozsahu.⁷

Přestože projekt JSBVO byl realizován až za normalizace, šlo ve skutečnosti o myšlenku z let šedesátých. Jejím obsahem byla snaha sjednotit nahodilé prvky branné výchovy. Na počátku stojí usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26. července 1966 *K blavním směrům ideologické a výchovné činnosti strany a státu na úseku obrany socialistické vlasti.* Předsednictvo uložilo vypracovat návrh Jednotného systému branné výchovy mládeže. Zjevně se tedy zprvu nemělo jednat o komplexní systém pokrývající celou společnost. Pojetí se až během dalšího přípravného procesu rozšířilo na veškeré obyvatelstvo státu s důrazem na mládež. To se stalo zejména po projednání dokumentů ÚV KSČ a PÚV KSČ z 8. a 9. února 1967 *O upevňování jednoty naší socialistické společnosti se zvláštním zřetelem k mladé generaci,* dále z 14. února 1967 *O obranném systému ČSR,*

5 Tamtéž, sign. 84/1/3-7, Pokyny pro provádění branné výchovy ve Svazarmu a dobrovolných organizacích (nedatováno).

6 VÚA – VHA, f. MNO 1970, Operační správa generálního štábu, k. 127, č. j. 0191, Komise pro zpracování návrhu řízení obrany, Návrh JSBVO pro Předsednictvo ÚV KSČ, 16. 12. 1970.

7 Tamtéž.

Vytváření branného národa v Československu

jeho problémech a směrech dalšího rozvoje a ze 4. dubna 1967 *K vlastenecké a internacionální výchově*.⁸ Na přípravě projektu se podílelo na sedm set odborníků z mnoha institucí. Práce řídil meziresortní poradní orgán, jemuž sloužil na Ministerstvu národní obrany zvláštní sekretariát.⁹

Roku 1967 začalo MNO nepravdělně vydávat *Sborník studijních materiálů k branné výchově a propagandě*. Jednotlivé svazky přinášely zejména metodické podklady k branné přípravě na školách, dále náměty k mimoškolní zájmové branné činnosti, k systému přípravy branců, mimovojskové přípravě záloh, k řízení branné výchovy, k přípravě obyvatelstva k obraně, k účasti médií a umělecké tvorby na branné přípravě, k materiálnímu, technickému a finančnímu zabezpečení, zahraničním zkušenostem, k historickým otázkám branné výchovy a podobně. Ročně vycházelo až šest svazků sborníku, někdy také i mimořádná čísla.

Po dvou letech prací se nepodařilo celý proces zakončit. V průběhu roku 1967 bylo vypracováno pět dílčích zpráv, z nichž byl poté zpracován návrh jednotného systému branné výchovy a přípravy obyvatelstva ČSSR. Ten byl po nezbytném projednání v řadě zainteresovaných institucí a po posouzení vojenskou radou MNO připraven v březnu 1968 na předložení Předsednictvu ÚV KSČ ke schválení. K tomu však již tehdy nedošlo. Pražské jaro nastolilo mnoho jiných témat. Změnila se struktura státu a společnosti. V důsledku federalizace byly změněny funkční náplně celostátních a národních orgánů. K návrhu se vrátilo Kolegium ministra národní obrany až v dubnu 1969 a uložilo přípravnému týmu přepracovat jej podle nových podmínek a znovu předložit v prosinci 1969.¹⁰

Na počátku normalizace se začal v přípravném procesu JSBVO objevovat nový tón. Projevil se kupříkladu na meziresortní poradě 23. července 1970, připravující začlenění branné výchovy do procesu výuky na základních školách. Zástupci Ministerstva školství ČSR prosazovali zařazení branné výchovy až do učiva dvou posledních ročníků základních devítiletých škol (ZDŠ). Argumentovali psychickou vyspělostí žáků a návazností učiva. Zástupce MNO, náčelník sekretariátu pro přípravu JSBVO generálmajor ing. Karel Kučera ale oponoval s tím, že plán zařazení branné výchovy již od šestého ročníku je připraven a projednán, protože do armády nastupuje i značná část branců, kteří nedokončili osmý a devátý ročník ZDŠ. Dále uvedl, že branná výchova je nedílnou součástí komunistické výchovy a začínat s ní v osmém ročníku je už pozdě. *Z hlediska zkušenosti z roku 1968 půjde v branné výchově především o boj o myšlení dětí.*¹¹

Na půdě MNO se konala další porada ke stejnému tématu 21. října 1970. Náměstek ministra generálmajor Ing. Evžen Blahut shrnul, že návrh Ministerstva školství je v rozporu s projednaným a promyšleným návrhem JSBVO. Argumentoval, že děti v šesté třídě ZDŠ jsou velmi vnímavé, ale ve vyšších ročnících se projevuje puberta.

8 Základní dokumenty pro JSBVO. In: *Sborník studijních materiálů k branné výchově a propagandě. Mimořádné číslo*. MNO, Praha 1977.

9 VÚA – VHA, f. MNO 1968, Hlavní týl MNO, k. 237, č. j. 031117, zaslání zprávy JSBVO a pěti zpráv pěti pracovních skupin pro potřebu MNO – hlavní týl, 7. 2. 1968.

10 Tamtéž, f. MNO 1969, vojenská rada MNO, k. 31, sign. 24/4/1-24, Materiály pro Vojenskou radu MNO – předložení, 2. 4. 1969.

11 Tamtéž, f. MNO 1970, k. 196, sign. 4/9, Záznam o poradě k branné výchově na ZDŠ, 23. 7. 1970.

Prokop Tomek

Mládež je třeba podchytit co nejdříve, silně na ni působí záporné vlivy, například pacifismus. Varoval, že XIV. sjezd KSČ bude hodnotit práce na přípravě JSBVO a kritizovat fakt, že za pět let nebyly realizovány úkoly uložené XIII. sjezdem KSČ. Plk. doc. dr. Zdeněk Procházka, CSc., z MNO byl konkrétnější. Konstatoval, že na školách je třeba zavést předmět k branně-výchovnému působení, protože v uplynulých letech byly děti a mládež „přetahovány na druhou stranu“ a branná výchova musí pomáhat úspěšné výchově mládeže. Věnoval se i problémům spojeným s feminizací škol – učitelky nemají k branné výchově vztah, a osnovy tak nemusí být zárukou výsledků. Plukovník Miroslav Novák pak jasně řekl: *Branná výchova je považována za součást komunistické výchovy a branné vědomosti za součást základního vzdělání žactva. Vyplyvá to i z usnesení ÚV KSČ z roku 1959 o těsném spojení školy se životem, kde se školám ukládá připravovat mladé budovatele a obránce komunistické společnosti. V uplynulých krizových letech mnozí učitelé a školští pracovníci hodnotili brannou výchovu jako deformaci padesátých let. Tito lidé ve školství a na školách ještě jsou. Ještě dnes někteří učitelé i na školách II. cyklu jsou přesvědčeni, že naše neutralita je možná, a neuznávají internacionální pomoc ostatních socialistických zemí, kterou nám poskytly v srpnu 1968.*¹²

Branná výchova se měla stát v době normalizace zjevně jedním z jejích nástrojů k ovlivňování obyvatelstva. Nárůst ideologizace byl znakem, který ji odlišoval od věcnějších přístupů k problému v předcházejících obdobích.

Principy úkolů branné výchovy ukazuje i návrh zásad branného systému ČSSR z roku 1970: *Branný systém ČSSR musí plně využívat specifických předpokladů, které pro jeho funkci skýtá socialistický charakter státu. Na rozdíl od kapitalistických států vytváří politický systém socialistických států předpoklad pro výrazné ztotožnění zájmů všech sociálních skupin i jednotlivců s celospolečenskými zájmy, předpoklady pro využití iniciativy lidových mas a pro stanovení kvalitativně vyšší jejich úlohy v branném systému a tím předpoklady pro vnitřní pevnost státu. To kupříkladu umožňuje uvažovat o širokém využití lidových mas ve spolehlivém systému obrany na teritoriu státu a jeho využití k zvýšení pevnosti a odolnosti zázemí atd.*¹³

Není divu, že se otázce branné výchovy věnovalo i jednání XIV. sjezdu KSČ. Ve zprávě o činnosti strany a vývoji společnosti od XIII. sjezdu KSČ a dalších úkolech strany, uvedl 25. května 1971 mj. první tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák: *Úkoly obrany se hodně zanedbaly. Vedení strany přijalo opatření, aby se prohloubila branná výchova obyvatelstva a zvláště mládeže, aby se upevňovala jednota armády a lidu, a obrana našeho socialistického státu byla ctí a vlasteneckou povinností každého občana. V rezoluci XIV. sjezdu KSČ z 29. května 1971 se pak uvádí: Důležitým úkolem branné politiky strany a státu je na vybraněně třídních a internacionálních základech prohloubit brannou výchovu a přípravu obyvatelstva, zvláště mládeže, posilovat jednotu armády a lidu tak, aby obrana naší socialistické vlasti se stala ctí a vlasteneckou povinností každého občana. Konkrétní úkoly při zajišťování branné výchovy a přípravy obyvatelstva mají Svazarm, Československý červený kříž, Český svaz požární ochrany a další organizace Národní fronty.*¹⁴

12 Tamtéž, Záznam o poradě k branné výchově na ZDŠ, 21. 10. 1970.

13 VÚA – VHA, f. MNO 1970, sekretariát MNO, k. 127, č. j. 0010, Zásady branného systému ČSSR pro kolegium MNO, únor 1970, s. 24, bod 4.

Vytváření branného národa v Československu

Nastínění podmínek

Z dosavadního vývoje přípravy JSBVO je zřejmé, že přes jeho kořeny v šedesátých letech jsou klíčovým obdobím jeho skutečné realizace léta sedmdesátá.

Ve válečném plánování přetrvávala i počátkem sedmdesátých let, tedy současně i se začátkem snah o uvolnění napětí mezi bloky, příprava masivního konfliktu.¹⁵ Počátek normalizace spadl do období krátce po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následném rozmístění Střední skupiny sovětských vojsk. Spolu s nastolením Moskvě poslušné vlády šlo o období zjevně soustředěné na vojenské otázky. Československo se již od počátku šedesátých let minulého století zavázalo vyčleňovat příslušné vojenské jednotky, zbraně a techniku pro možný vojenský konflikt na evropském válčišti. Tento závazek československá strana poctivě plnila. Dalším krokem k přípravě na možnou válku byla usilovná odborná příprava a ideologická výchova obyvatelstva k třídní nenávisti proti nepřítelům komunistické moci, a to včetně dětí, mládeže a zejména branců.

Součástí konstrukce komunistického režimu byl závazný výklad světa, který se týkal i pohledu na nekomunistické země. Praktickou ukázkou představuje například učebnice občanské nauky pro střední školy vydaná v roce 1986. Tržní hospodářství (tzv. kapitalismus) byl podle tohoto výkladu zákonitě v krizi, která historicky nutně vyústí v přechod kapitalistické společnosti k socialismu pod komunistickým vedením. Postupně od kapitalistické světové soustavy prý odpadávají jednotlivé státy a pozice socialismu se ve světě zákonitě rozšiřují. Z všeobecné krize kapitalismu existuje pouze jediné východisko – definitivní zánik této světové soustavy a vítězství socialismu v celosvětovém měřítku.¹⁶ Podle této teorie se svět od poloviny padesátých let nacházel ve třetí etapě všeobecné krize kapitalismu, který měl být poražen především v ekonomické soutěži. Přes tento nevyhnutelný vývoj bylo třeba bránit socialismus před mezinárodním imperialismem. To byl aktuální úkol socialistického společenství a nejvyšší vlastenecká povinnost občana každého socialistického státu.¹⁷

Pozoruhodný pak byl požadavek nenávisti k třídnímu nepříteli. Příslušníci ČSLA měli být vychováni v duchu marxisticko-leninského učení, socialistického vlastenečství a internacionalismu, revolučních bojových tradic a nesmířitelnosti vůči imperialistickému nepříteli.¹⁸ Následující úryvek byl určen příslušníkům Pohraniční stráže (PS) a byl otištěn v publikaci vydané roku 1987, tedy rovněž již v době tzv. přestavby:¹⁹

14 Základní dokumenty pro JSBVO. In: *Sborník studijních materiálů k branné výchově a propagandě. Mimořádné číslo*, s. 8.

15 Srov. MASTNY, Wojtech – BYRNE, Malcolm (eds.): *A Cardboard Castle? An inside history of the Warsaw pact 1955–1991*. CEU Press, Budapest – New York 2005; LUŇÁK, Petr: *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2007.

16 Kol. autorů: *Občanská nauka pro III. ročník gymnázií*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1986, s. 53–54.

17 Kol. autorů: *Branná výchova pro druhý ročník středních škol*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1985, s. 52.

18 Tamtéž, s. 86.

19 Termínem „přestavba“ se nazýval systém reformních opatření, která měla ve druhé polovině 80. let restrukturizovat nejprve sovětskou ekonomiku a postupně i ekonomiky zemí tzv. socialistického tábora.

Prokop Tomek

Výchova k nesmiřitelnosti a nenávisti vůči nepřátelům socialismu, pokroku a míru je jednou z důležitých součástí komunistické výchovy pohraničnicků a příslušníků ozbrojených sil. V Pohraniční stráž má utváření tohoto postoje obzvláště významné místo, protože každý příslušník je dnes a denně v boji s třídním nepřítelem. Vybraně třídní poslání celé složky vyplývá z třídních vztahů na našich hranicích a klade mimořádný důraz na výkon pohraničnicků s cílem posilovat politickou bdělost a ostražitost. Nesmiřitelnost a nenávist k třídnímu nepříteli má i své mravní a humánní opodstatnění. Součástí komunistické mravnosti a komunistického mravního ideálu není odpuštění a láska, ale nenávist ke všem, kteří páchají křivdu, nenávist k vykořisťovatelům a utlačovatelům pracujících, nenávist k podněcovatelům války, ke všem a ke všemu, co brání pokroku a míru.²⁰ Je ovšem třeba poctivě přiznat, že uvedený výklad nebyl příliš typický a ve výchovných publikacích osmdesátých let již údajná obľudnost záměrů „třídního nepřítele“ nebyla nijak detailně popisována.

Ideologický a faktický rámeček

Nástrojem přípravy společnosti na možný válečný střet se měla stát široce pojatá branná výchova. Předsednictvo ÚV KSČ přijalo 19. března 1971 již zmiňovaný projekt nazvaný Jednotný systém branné výchovy obyvatelstva ČSSR. Celá koncepce se opírala o vojenskou politiku KSČ a byla podřízena ÚV KSČ.²¹ Branná výchova se měla stát *nedílnou součástí komunistické výchovy a výchovy uvědomělého, přesvědčeného, všestranně připraveného budovatele i obránce socialistické společnosti. [...] Socialistická osobnost je i brannou osobností.*²² Podle strategie nemělo jít o *bezduché vojákování nebo o atraktivní zábavu pro děti*, nýbrž o vysoce angažované společensko-politické poslání – výchovu uvědomělých a odhodlaných obránců socialistické republiky a socialistického tábora.²³

Praktickým výsledkem usnesení předsednictva ÚV KSČ se stal zákon o branné výchově, který Federální shromáždění formálně projednalo a schválilo 27. června 1973. Zákon č. 73/1973 Sb. nabyl platnost po přípravném období až v roce 1976.²⁴ Navazoval na branný zákon, rozšiřoval úkol obrany i na civilní obyvatelstvo a centralizoval branné úkoly celé společnosti. Měl se dotknout všech jejích součástí a věkových skupin, tedy provázet občana od mateřské školy přes celý vzdělávací proces, předvojenskou přípravu branců, brannou přípravu vojáků v záloze až k přípravě občanů k civilní obraně. Doplnovala jej i zájmová branná činnost.²⁵

Zákon č. 73/1973 Sb. se svou komplexností vrací k zákonu o branné výchově č. 184/1937 Sb. Na rozdíl od něj se celá problematika ale na prvním místě odvíjí od ideologie marxismu-leninismu a prohlubování branné výchovy mělo ležet na vy-

20 Kol. autorů: *Na stráž hranic socialismu a komunismu. Slovník k politickému školení pohraničnicků*. Naše vojsko, Praha 1987, s. 41–42.

21 LIPTÁK, Ján a kol.: *Přehled dějin vojenské politiky KSČ. Učebnice pro vojenské střední školy*. Naše vojsko, Praha 1988, s. 262.

22 ČERNOCH, Felix a kol.: *Branná výchova s metodikou. Učebnice pro střední pedagogické školy*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980, s. 277.

23 Tamtéž.

24 Ve znění zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění ČSSR č. 17/1976 Sb.

25 LIPTÁK, Ján a kol.: *Přehled dějin vojenské politiky KSČ*, s. 275–276.

Vytváření branného národa v Československu

hraněně třídních a internacionálních základech.²⁶ Řízení branné výchovy připadalo podle zákona vládě ČSSR a její realizace na řadu článků státní správy a společenské organizace Národní fronty.

Branná výchova na školách

Významným článkem JSBVO byly školy. Systém zahrnoval všechny stupně, a to již od mateřských škol. Šlo o novinku, která pochopitelně nejvíce zaujme – branná výchova na nich do té doby v takto systematické podobě neexistovala. Samozřejmě nešlo o vyučovací předmět, ale o součást výchovy, nazývané branná průprava, branné vycházky, branné hry, branné chvilky a branné prvky školního režimu.²⁷ Podle metodiky bylo hlavním cílem nenásilně přimět děti, aby si zvykaly na neobvyklé a stresující situace, jako jsou evakuace, nasazování a nošení ochranné masky nebo třeba na pochodová cvičení. Druhou oblastí návyků bylo cílené setkávání dětí s vojáky a policisty a zvykání si na jejich přítomnost, branné hry, cvičení fyzických schopností, pohybu a orientace nebo hry s vojenskými hračkami. U dětí ve věku tří až čtyř let šlo zejména o postupné uvývání organizovanému pohybu a řízenému životu společnosti a na krizové situace. V tělesné výchově to byly například tyto požadavky: shromáždit se na povel, vyhýbat se překážkám, chodit v terénu v přírodě, ujít 100 až 200 metrů s lehkým předmětem střídavě v levé a pravé ruce, cvičit rovnováhu, odvalu, dovednost krýt se v přírodě a terénu, chodit s brašnou přes rameno a hrát hry s částečným zakrýváním obličeje. Děti měly znát základní údaje o sobě a o školce, seznamovat se pozorováním s činností příslušníků Sboru národní bezpečnosti (SNB), vojáků a s dopravním provozem. Zajímavé téma bylo seznamování se s literaturou. Tato aktivita jako jediná v mateřských školách měla otevřeně politický obsah: dětem měly být čteny a vyprávěny pohádky a příběhy vytvářející kladný vztah ke složkám armády, k příslušníkům SNB, k ostatním národům socialistického společenství a dále takové literární texty, jejichž hrdinové se pro ně mohli stát příťažlivým vzorem.²⁸

V kategorii čtyř až pěti let se dovednosti prohlubovaly. Při pohybových hrách se měly děti umět krýt v terénu, zakrývat si zcela nebo úplně obličej, otužovat se, být samostatné, chovat se klidně, tiše a bez paniky v těsných a temných místnostech. V tomto věku se měly poprvé učit nasazovat si ochrannou masku se zábavnou motivací (například si přitom hrát na slony).

A konečně ve věkové skupině pěti až šesti let byla příprava na možnou katastrofu až děsivě konkrétní. Při pěších přesunech se měly děti naučit na smluvený signál zalehnout na břicho hlavou k nosné zdi a krýt si hlavu rukama. I obsah „estetické výchovy“ (součásti branné výchovy) byl již hodně přímočarý: *Číst a vyprávět o životě a činnosti vojáků, poslouchat vojenské písně, v jejich rytmu pochodovat, později se některou z nich i naučit; navozovat témata ze života vojáků, SNB, dopravy, zhotovovat si doplňky pro hry*

26 Zákon č. 73/1973 Sb., preambule.

27 ČERNOCH, Felix a kol.: *Branná výchova s metodikou*, s. 278.

28 TEIMEROVÁ, Hana (red.): *Branná výchova na mateřské školce. Doplněk k osnovám výchovné práce a metodické poznámky*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1973, s. 5.

Prokop Tomek

(vojenské čepice, lodičky, letadla), podílet se na přípravě nástěnek k významným událostem, rozlišení hodností (voják – důstojník). Kreslit, modelovat např. československou a sovětskou vlajku, vojáka při cvičení, tank, vojenskou přehlídku a podobně, připravovat dárky vojákům apod.²⁹ Prostřednictvím jednoduchých činností se měly děti v mateřských školách naučit také základům vlasteneckého a internacionálního citění, smyslu pro kolektivismus, pro kázeň a pořádek.

Se zaváděním prvků branné výchovy na mateřských školách se začalo v roce 1971. V řadě konkrétních činností ale nešlo o zcela nepřírozené dovednosti. Branné požadavky bylo možné zařadit pod kroky všestranného rozvoje (oblékání, trpělivost, poslušnost, samostatnost, pohybové dovednosti).

Pro mateřské školy byla nově vytvořena i řada učebních pomůcek a materiálů pro učitelky. Byl natočen film *Branná výchova na mateřských školách* nebo pracovní materiál *Seznamujeme se s těmi, kteří nás brání a chrání*. V roce 1984 vyšla vystříhováňka *Naši obránci* s figurkami členů a příslušníků Svazarmu, Lidových milicí (LM), armády (pěchoty, tankistů, letectva), dále Pohraniční stráže a Sboru národní bezpečnosti.³⁰ Specialisté připravili i rozsáhlý cyklus tzv. diafonů, což byly sady diapozitivů s namluvenými komentáři, jehož hlavním hrdinou byla animovaná figurka „Zvídálek“. Jednotlivé soubory se jmenovaly *Zvídálek u SNB*, *Zvídálek u Lidových milicí*, *Zvídálek mezi vojáky*, *Zvídálek ve Svazarmu*, *Zvídálek s požárníky* a *Zvídálek u lékaře*. Pro přípravu pedagogů již v roce 1975 vyšla brožura *Branná výchova v mateřské škole. Doplněk k osnovám výchovné práce a metodické poznámky*³¹ a v roce 1989 ještě publikace *Branná výchova na mateřské škole*.³²

Úkolem základní školy mělo být také vytváření podmínek pro zájmovou brannou činnost a spolupráci s ozbrojenými složkami a civilní obranou. Branné výchově se měl dokonce přizpůsobit režim školy a učitelé měli orientovat žáky perspektivně na vojenská povolání. Součástí výuky byla dále branná cvičení a branná zaměstnání ve školních družinách a školních klubech. Základní škola tak měla vytvářet pozitivní vztah k obraně vlasti, rozvíjet třídní, vlastenecké a internacionální citění a praktické vědomosti zejména o obraně a zdravotně. Ideální bylo nejen mít vyučovací hodiny věnované branné výchově, ale především dosáhnout toho, aby se branná výchova promítala v nových učebnicích a metodických příručkách všech předmětů.

Na prvním stupni základních škol se zaváděly prvky branné výchovy jen v rámci ostatních vyučovacích předmětů. Byly to prvouka, vlastivěda, přírodověda, mateřský jazyk, tělesná a sportovní výchova. Dále již byla součástí výuky i cvičení v přírodě a zájmové branné činnosti. Děti tak měly získat návyky zdravotnické péče, ochrany proti zbráním hromadného ničení a být poučeny o bojových a revolučních tradicích. Na druhém stupni do patnácti let věku pak byla zavedena branná výchova jako samostat-

29 Tamtéž, s. 8.

30 Kol. autorů: *Naši obránci*. Pro Komenium n. p. Čs. redakce vydavatelství a nakladatelství MON, Praha 1984.

31 TEIMEROVÁ, Hana (red.): *Branná výchova na mateřské škole. Doplněk k osnovám výchovné práce a metodické poznámky*.

32 Kol. autorů: *Branná výchova na mateřské škole*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1989.

Vytváření branného národa v Československu

ný vyučovací předmět jednou týdně v dotaci jedné vyučovací hodiny. Tato výuka měla v minulosti jistou tradici. Do té doby byly její prvky včleňovány do jiných předmětů. Nově šlo již o přímočařejší přípravu k obraně. Výchova měla rozvíjet třídní, vlastenecké a internacionální cítění. Byla dále zahrnuta do předmětů jako občanská nauka, dějepis, zeměpis, přírodopis, fyzika, chemie, tělesná a sportovní výchova. V rámci školní výuky se organizovala i branná cvičení a branné kurzy.

Součástí branné výchovy byl výklad revolučních a bojových tradic. V době normalizace se kladl důraz pouze na tradice východního odboje, případně při spojení se SSSR i na domácí protinacistický odboj. Stručné zmínky platily na počátku výuky i československým rudoarmějcům v době ruské občanské války 1918–1920 a účasti Čechoslováků v interbrigádách ve Španělsku 1936–1939. Určujícím zdrojem tradic ale byla II. světová válka. Jákýkoli nekomunistický odboj, a zejména zahraniční odboj na Západě, se zamlčoval. Stejně tak se naprosto bagatelizoval podíl Západu na vítězství nad nacistickým Německem a na osvobození Československa.³³

Na středních školách již měli z předcházejícího období jistou zkušenost s výukou branné výchovy. V padesátých letech to byl předmět předvojenská příprava, pak civilní obrana a v šedesátých letech ve spojení s tělesnou výchovou branná příprava. Střední školy kromě pravidelného vyučování měly vést studenty k účasti na závodech branné všestrannosti a připravovat branné kurzy. Na školách se rovněž měly vyučovat revoluční a bojové tradice a rámcově se studenti seznamovali i s aktuální výzbrojí a činností ČSLA (cílem bylo orientovat je pro výběr vojenského povolání). Velká pozornost se věnovala obraně proti následkům použití jaderných, chemických a bakteriologických zbraní a dále (zejména u dívek) základní zdravotní přípravě. Branná cvičení a branné kurzy, v jejichž rámci docházelo i na výuku orientace v terénu, střelbu ze vzduchové pušky a malorážky a konečně i na pověstný hod gumovou atrapou granátu, měly vést k osvojení návyků k obraně a ochraně zdraví a především k upevnění kázně a utváření vztahu k plnění povinností. Školy měly za úkol také organizovat výlety se vztahem k bojovým tradicím a s brannou náplní.

Na vysokých školách pak probíhala již branná výchova v rámci vojenských kateder, povinně, jako součást vojenské služby.³⁴

Od sedmdesátých let byl tedy vyvíjen na československé školství tlak na rozšíření předvojenské přípravy na celý školský systém, včetně předtím opomíjené úrovně mateřských školek a základních škol. Vzorem byl zejména SSSR. Systém se budoval postupně a zcela zaveden byl v roce 1976.

Kromě samotných škol působili v branné výchově i další činitelé. Na úrovni základních a středních škol to byl zejména Socialistický svaz mládeže (SSM) a jeho odnož, Pionýrská organizace (PO). Ta měla pro děti do patnácti let svůj výchovný systém: tři plamínky pionýrského odznaku (jiskry), pionýrské plameny (mladší pionýři) a pionýrské cesty (starší pionýři). Pionýrská organizace organizovala celostátní i regionální branné hry a soutěže, srazy a tábory.

33 ČERNOCH, Felix a kol.: *Branná výchova s metodikou*, s. 13–26.

34 Tamtéž, s. 302–304.

Prokop Tomek

Pro středoškolskou i starší mládež tu byl Svazarm, který centrálně zastřešoval a organizoval pěstování celé řady branných sportů, jako radioamatérství, modelářství, střelectví, motorismus, parašutismus, letectví, sportovní potápění a kynologii. Kromě toho Svazarm organizoval i závody branné zdatnosti. Svůj podíl na branné výchově měl jistě i Československý červený kříž (ČČK), Svaz požární ochrany (SPO) – požární družstva, žňové hlídky, požární prevence, ukázky výcviku, soutěže a slavnosti, Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV) – výcvik v plavání, turistika, orientační závody, judo, moderní pětiboj, přespolní běh, branně lyžařské soutěže, zápas a vodáctví). V oblasti revolučních a bojových tradic měl jistý monopol Svaz protifašistických bojovníků (SPB) – besedy s odbojáři a vyhledávání „vhodných“ pamětníků. Zapojena byla i Socialistická akademie (SA) s přednáškami a ediční činností. Zázemí pro pěstování branných sportů poskytovala síť místních domů pionýrů a mládeže, stanic mladých techniků, přírodovědců a turistů. Působit měly i internátní školy a školy s celodenním výchovným systémem, dětské domovy, domovy mládeže, veřejná kulturní a sportovní zařízení a média.

A konečně, v systému JSBVO se počítalo samozřejmě s ozbrojenými silami. To byla především ČSLA. Jako formy ovlivňování měly sloužit patronátní vztahy vojenských útvarů a jednotek s civilními organizacemi, dny otevřených kasáren, ukázky bojové techniky a výcviku, letecké dny, individuální vedení střeleckých a jiných branných kroužků (mladí letci, mladí spojaři, mladí tankisté). Ve výcvikovém roce 1975–1976 bylo například zapojeno 16 437 příslušníků Československé lidové armády do výchovy a výcviku civilistů. Do společenských organizací bylo v roli organizátorů, instruktorů a vedoucích vysláno 17 271 vojáků. Z toho ve Svazarmu jich bylo 880, v SSM 565, v ČSTV 423 a v ČČK 170. Vojáci – členové SSM vedli 300 pionýrských oddílů mladých obránců vlasti, v nichž bylo zapojeno téměř 30 000 dětí.³⁵ Z dalších složek ozbrojených sil byla důležitá Pohraniční stráž (součást Federálního ministerstva vnitra), jejíž příslušníci vedli oddíly mladých strážců hranic a organizovali pionýrské branné hry. Sbor národní bezpečnosti, zejména Veřejná bezpečnost (VB), měl na starosti branné dopravní soutěže, vedení Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti (PS VB) a mladých pomocníků VB. A konečně nemohly chybět ani Lidové milice s besedami, ukázkovými cvičeními, spoluúčastí při organizování pionýrských branných akcí a s přípravou budoucích milicionářů. Už jenom přehled využitelných státních svátků a výročí ukazuje možnosti pro pěstování branné výchovy a vytvoření nové ideologické a mobilizační náplně všech ročních období. Byly to: 15. leden – Den dělostřelectva, 23. únor – Vznik Sovětské armády, 25. únor – Vítězný únor 1948, 8. březen – Boj u Sokolova, 26. březen – Den tankistů, 17. duben – Den Sboru národní bezpečnosti, 1. květen – Svátek práce, 5. květen – Povstání českého lidu, 9. květen – Den vítězství, 10. červen – Vyhlazení Lidic, 11. červenec – Den Pohraniční stráže, 29. srpen – Slovenské národní povstání, 17. září – Den letectva, 6. říjen – Den Československé lidové armády, 7. listopad – výročí Velké říjnové socialistické revoluce, 17. listopad – Mezinárodní den studentstva.³⁶

35 NA, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 17, a. j. 19, bod 3, Splnění úkolů ČSA ve výcvikovém roce 1975–1976 a hlavní úkoly pro rok 1976–1977, 15. 10. 1976. Uvedené číslo přijde autorovi příliš vysoké.

36 ČERNOCH, Felix a kol.: *Branná výchova s metodikou*, s. 302–307.

Vytváření branného národa v Československu

Proces JSBVO měl vytvářet pozitivní obraz armády ve společnosti. Politické byro projednalo 28. dubna 1978 zprávu ministra národní obrany Martina Dzúra o branné propagandě a popularizaci armády. Ve zprávě se uvádí, že usnesení předsednictva ÚV KSČ z roku 1971 o JSBVO realizují pod stranickým vedením státní orgány, instituce, společenské organizace i masové sdělovací prostředky. Popularizaci Československé lidové armády u veřejnosti měly pomáhat i pracovní výpomoci vojáků národnímu hospodářství, dále jejich účast při výchově dětí a mládeže, pomoc při přípravě voleb a kampaní k různým výročím. Armádní vedení považovalo dokonce již samotné absolvování vojenské základní služby za přínos k obohacení společnosti: *Služba mladých vojáků je školou politické a vojenské výchovy a bojového mistrovství, morálního a fyzického zocelování. V průběhu vojenské základní služby absolvovali vojáci zpravidla asi 384 hodin politického školení mužstva a získávali tak prý ucelené marxisticko-leninské vzdělání. Zvládnutí moderní techniky a zbraní mělo přispívat ke zvýšení jejich celkové odborné a technické úrovně. Pro popularizaci armády se také využívala média. Jimi byly týdeník *Obrana lidu*, čtrnáctideník *Československý voják* a *Zápisník*. Kromě distribuce v armádě dosahovaly nákladu okolo 350 000 výtisků. Vojenský tisk tak prý ovlivňoval asi jeden milion občanů. Československá televize vysílala ročně 120–130 hodin pořadů o ČSLA a branné výchově, z čehož 52 hodin patřilo pořadům *Kompas* a *Azimuth* určeným i pro politické školení mužstva v armádě. Československý rozhlas připravoval programy *Polní pošta*, *Hovory o vojně*, *Plná polní dobrých zpráv* a další. Hlavní politická správa ČSLA vydala ve výcvikovém roce 1976–1977 celkem 132 titulů vojensko-politické, vojensko-odborné a umělecké branně-angažované literatury.³⁷*

V letech 1978–1979 se v oblasti branné propagandy angažovalo 25 000 příslušníků armády. Přes 4000 z nich pomáhalo vychovávat mládež v 512 pionýrských oddílech mladých obránců vlasti a v dalších kolektivech a 1500 se účastnilo výcviku ve Svazarmu.

Zajímavá byla zjevná snaha propojovat armádu s celou společností pomocí veřejných vojenských ceremoniálů jako oslavy vojenských výročí, svátky druhů zbraní, vojenských jednotek a přísahy nováčků za účasti veřejnosti. Armáda se snažila iniciovat i vytvoření tradice slavnostních veřejných nástupů branců do výcvikových středisek Svazarmu, loučení s nimi před nástupem základní vojenské služby a jejich vítání po splnění *nejčestnější občanské povinnosti*.³⁸

Přání a realita

Jaká tedy byla skutečnost? Stalo se obyvatelstvo ČSSR opravdu tak bojovně naladěným, připraveným uvědoměle bojovat za socialismus ve své zemi a položit za tábor socialismu i životy?

37 NA, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 71, a. j. 76, bod 5, Opatření ke zvýšení úrovně branné propagandy a účinnější popularizace ČSLA ve společnosti, 28. 4. 1978.

38 Tamtéž, sv. 122, a. j. 122, bod 1, Splnění úkolů ČSLA ve výcvikovém roce 1978–1979 a úkoly na r. 1979–1980, 9. 11. 1979.

Prokop Tomek

Druhou částí tématu je bezesporu otázka reality projektu JSBVO. V zemi neexistovala legální opozice, která by otázky obrany podrobila skutečné kritice. Vzhledem k nebezpečí represe nepatřila branná problematika mezi témata, jimiž by se zabývaly de facto nelegální nezávislé iniciativy, což byla po dlouhá léta jediné Charta 77. Z témat, která se nějak dotýkala vojenské oblasti, se Charta 77 opakovaně věnovala jen otázce sovětské okupace v roce 1968 a následného pobytu sovětských vojsk v Československu. V jednom případě vydala dokument kritizující používání střelných zbraní pohraničnický a v jednom humanitární aspekty výkonu základní vojenské služby.³⁹ Vlastní otázce obrany státu se nevěnovala vůbec. Veřejnosti nebyly dostupné konkrétní informace o vojenských otázkách. Zajímat se o branné a bezpečnostní záležitosti bylo nebezpečné a mohlo to skončit obviněním z vyzvědačství a dlouholetým vězněním. Pacifismus totiž patřil mezi témata sledovaná v osmdesátých letech Státní bezpečnosti (StB). Koncem osmdesátých let pak nalezneme občanskou iniciativu Nezávislé mírové sdružení – Iniciativu za demilitarizaci společnosti, která měla pacifistický program. I v tomto případě bylo ale hlavním tématem úsilí o zlepšení podmínek výkonu základní vojenské služby a zavedení alternativní vojenské služby.

Ani branná výchova nebyla výjimkou v realitě každodenního předstírání normalizačního Československa. Sborníky studijních materiálů k branné výchově a propagandě přinesly jen málo kritických příspěvků k realizaci JSBVO. Plukovník PhDr. František Vavřík ve svém příspěvku publikovaném v roce 1979 charakterizoval některé problémy omezující spolupráci a její efektivitu. Byly to prý úplná i částečná neznalost základních dokumentů k realizaci branné výchovy, a to někdy i u funkcionářů a pracovníků, kteří z nich měli ve své činnosti vycházet (!). Autor zdůraznil, že proběhla školení všech funkcionářů, problematika byla zařazena do jejich cyklické výchovy, přesto funkcionáři neznají kompetence, práva a povinnosti účastníků branné výchovy. Pletou si základní pojmy, například přípravu občanů k civilní obraně s činností orgánů štábů a jednotek Civilní ochrany. Za součást branné výchovy pokládají výcvik Lidových milicí. Neznají předpisy týkající se úlohy ČSLA při branné výchově. Funkcionáři Svazarmu a ČČK neznají zásady dohody z roku 1975 realizující podíl Červeného kříže na přípravě branců. Funkcionáři výrobních podniků neuvolňují zaměstnance na výcvik branců a neznají ani své povinnosti. Příklady prý je nepřeberné množství. Jak mají tito funkcionáři řídit tuto činnost, když neznají zásady tohoto řízení? Z toho plyne další problém. Je to rutinérství, stereotyp, poplatnost dřívějším zásadám a formám práce. Funkcionáři řídí podle zvyku, podle svého odhadu. Absolvovali sice různá školení, ale vše dělají nadále stejně.⁴⁰

Vedení KSČ prezentovalo výsledky JSBVO jako uspokojující. Branná výchova a branná propaganda byly rozvíjeny jako *nedílná součást komunistické výchovy občanů*

39 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (eds.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, dokumenty D58, D62, D65, D153, D212, D215, D254, D261, D285, D312, D343, D350, D378, D379, D386, D406, D418, D453, D475, D481, D555, D566, D567, D574 a D593.

40 VAVŘÍK, František: Aktuální požadavky, problémy a rezervy v uplatňování zásad součinnosti ČSLA s mimoarmádními orgány a organizacemi v praxi branné výchovy. In: *Sborník studijních materiálů k branné výchově a propagandě*, 1979, č. 1–2, s. 7–24.

Vytváření branného národa v Československu

a všech opatření, která KSČ a náš socialistický stát uskutečňují k zabezpečení obranyschopnosti země. Cílem bylo vytvořit pocit vysoké odpovědnosti každého občana za osud socialistické vlasti. Měl být vždy připraven postavit se a) na její obranu a obětavě bojovat za její svobodu a nezávislost a b) za vítězství komunismu ve vlasti.⁴¹

Podle kontrolní zprávy pro předsednictvo ÚV KSČ z roku 1980 se brannou propagandou údajně podařilo prohloubit u občanů znalosti otázek obrany a plnění úlohy ČSLA ve Varšavské smlouvě: *Většina účastníků branné výchovy chápe nyní lépe základní tendence mezinárodních vztahů, dovede z třídních hledisek hodnotit jejich vývoj a vyvozovat závěry, vyplývající z toho pro zabezpečení obrany socialismu. Do jejich vědomí se stále více prosazuje myšlenka o tom, že ozbrojené síly socialistických států jsou zárukou jejich bezpečnosti a napomáhají udržení míru ve světě.*⁴² Autor zprávy vyjadřoval přesvědčení, že se daří lépe vychovávat občany k socialistickému vlastenectví, k proletářskému a socialistickému internacionalismu. Měly se podle něj upevňovat i bratrské vztahy k SSSR, družba se Sovětskou armádou a zejména se Střední skupinou sovětských vojsk i s dalšími armádami Varšavské smlouvy.

O uvedených tvrzeních lze s úspěchem pochybovat, zvláště když zpráva hovoří dále i o tom, že *někteří jednotlivci stále nechápu nutnost budovat spolehlivou moderní armádu, mají pacifistické názory a podceňují nebezpečí ze strany imperialistických zemí, zvláště ze strany NSR (tehdejší označení Spolkové republiky Německo – pozn. autora). Přetrvávají prý nejasnosti v chápání válek současné doby, politiky mírového soužití, vztahů mezi uvoloňováním napětí, růstem agresivity imperialismu a nutností posilovat obranu socialismu [...]. Malá je někdy znalost faktů o agresivní podstatě soudobého imperialismu, politice maoistické Číny a o metodách jejich boje proti silám pokroku a míru.*⁴³ Propagandisté se podle zprávy málo věnovali zejména učňovské, dělnické a také mravně narušené mládeži.

Dokument plný vágních tvrzení alespoň přiznává základní a trvalý problém. Obyvatelé obecně chápali brannou výchovu zejména jako odborný, ale ne jako politický úkol. V roce 1980 vedení KSČ dokonce zjistilo, že přes všechno úsilí omezují školy rozsah výuky branné výchovy, která se navíc prý nestala organickou součástí ostatních vyučovacích předmětů. Dokonce po pěti letech existence nového vzdělávacího systému branné výchovy nebyla ještě zahájena příprava učitelů na zavedení nové koncepce branné výchovy na základních školách. Ba dokonce se na základních školách měla branná výchova do roku 1983 jako povinný předmět zrušit. Branci stále méně chodili na předvojenskou výchovu, protože zaměstnavatelé pro to měli málo pochopení a neuvolňovali je, stejně jako zaměstnance – cvičitele. Výcviková střediska nebyla dobudována a jejich vybavení pomůckami, prostředky, zejména zbraněmi, bylo zdoluhavé. Přitom na financování branné výchovy prostředky vyčleněny byly. Pro rok 1979 to bylo například 76,8 milionu Kčs.⁴⁴

41 NA, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 165, a. j. 160, bod 10, Kontrolní zpráva o realizaci usnesení PÚV KSČ o branné výchově, branné propagandě a popularizaci ČSLA ve společnosti a návrhy k jejich dalšímu rozvoji, 15. 12. 1980. Předložili ministr národní obrany M. Džúr a náčelník hlavní politické správy ČSLA A. Brabec.

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž.

Prokop Tomek

V podstatě veškerá politická náplň branné propagandy musela být organizována centrálně. Na nižších úrovních žádná taková iniciativa nevznikala. A nešlo jen o politiku. Vedení KSČ se snažilo bojovat i s obecně klesající tělesnou zdatností branců. Dařilo se třeba snižovat počet neplavců, ale vyšší fyzické kvality s pomocí JSBVO se dosáhnout nepovedlo. V prostředí vojenských vysokých škol byla i snaha položit brannou výchovu na vědecký základ, což mělo přinést zkoumání psychologie této problematiky. Využitelné vědecké poznatky byly minimální. Jako další problém se ukázala nepružnost řízeného socialistického hospodářství. Výrobní sféra nedokázala dodávat více žádaného vybavení pro branné sporty. Mládež se přitom právě o branné sporty zajímala. Populární byly například střelba nebo letectví. Svazarm připravil ročně zhruba sto adeptů pro vysokou vojenskou leteckou školu. Mladí také tíhli k parašutismu, stavění modelů, pracovali v radioamatérských klubech nebo se zabývali motorismem. Ale současně se vůbec nezajímali o politický rozměr těchto sportů. V podmínkách řízené společnosti bylo členství v klubech a oddílech Svazarmu jedinou možností, jak zájmy vyžadující drahé a vzácné vybavení realizovat. Politickou agitaci brali jen jako nutnou daň za možnost věnovat se svému koníčku, ale i tak mělo organizování mládeže ve Svazarmu pro armádu jasný praktický užitek. Ta si tak totiž připravovala budoucí řidiče nákladních vozů, výsadkáře i radiokomunikační elektrotechniky.⁴⁵

Obdobná zpráva pro politické byro z roku 1985 se od té předchozí prakticky neliší. O její věcné hodnotě svědčí pochybné tvrzení, že přínosem pro brannou výchovu a propagandu bylo prý vydání výboru z projevů a statí Gustáva Husáka *O obraně a ochraně socialismu*. Na branné výchově se podílelo přes 39 000 příslušníků ČSLA. Zjevně se nadále nedařilo v ideologické oblasti, protože část československé středoškolské mládeže prý *povrchně* oceňovala životní úroveň kapitalistických států a hodnotila netřídně a někdy i pacifisticky rovnováhu sil ve světě. Neměla také vztah k základní vojenské službě jako k povolání. Autor zprávy za tím viděl důsledek nedocenění významu branné a politické výchovy a někdy i výsledek negativního působení v rodinách. A také v roce 1985 trval nedostatek branného materiálu, zejména ochranných masek, map, buzol, vzduchovek a malorážek. Základní ukazatele branné výchovy se přitom stále plnily. Problém byl prý jen v nalezení způsobu, jak dosáhnout stále *vyšší kvality a efektivnosti*.⁴⁶

Komunistické vedení tedy podobně jako v jiných oblastech života společnosti zjevně ignorovalo signály o skutečné situaci. Oficiální dokumenty jsou zavádějící. Na druhou stranu dostupná čísla svědčí o rostoucím zájmu o členství ve Svazarmu a o provozování branných sportů v osmdesátých letech. V případě Slovenska byl nárůst přímo masový. To ovšem neznamená, že obyvatelstvo projevovalo vyšší zájem o otázky obrany.

45 Tamtéž.

46 NA, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 128, a. j. 124, bod 7, Zpráva o realizaci úkolů a opatření stanovených v branné výchově, branné propagandě a popularizaci ČSLA ve společnosti, 3. 1. 1985, předložil ministr národní obrany M. Dzúr.

Vytváření branného národa v Československu

Názory občanů

Zajímavým zdrojem informací naznačujících reálnou atmosféru ve společnosti jsou výsledky úředních, byť utajovaných průzkumů veřejného mínění, které v jisté míře ukazují skutečné názory občanů na armádu a její schopnosti. V roce 1980 se uskutečnil první takový výzkum, nazvaný *Názory občanů ČSSR na otázky války a míru a brannou výchovu*.⁴⁷ Provedl jej standardními metodami Ústav pro výzkum veřejného mínění podle zadání Oddělení propagace a agitace ÚV KSČ. Úkol byl patrný i z jedné z tezí výzkumu: *Je to tím důležitější, že imperialismus, jehož agresivní podstata se nezměnila, neustále ohrožuje světový mír a brání politice uvolňování*.⁴⁸ Protože byl realizován standardními metodami profesionálním pracovištěm s poměrně velkou skupinou respondentů, lze výsledky považovat s jistou rezervou za relevantní pramen.

Výzkumný tým předpokládal, že vzhledem k soustavnému působení systému branné výchovy, hromadných sdělovacích prostředků a dalších forem propagace budou respondenti zastávat názory v souladu s *třídním marxisticko-leninským pojetím zkoumaných problémů*. Současně měly přežívat i některé nesprávné názory, protože lidé prý byli ovlivňováni působením nepřátelské politiky a ideologie a některé skutečnosti a vztahy mohly být chápány určitými sociálními skupinami nesprávně. Jak bylo konstatováno: *Tento výchozí předpoklad se potvrdil*.

Průzkum prokázal přezívání *netřídního názoru*, že všechny války, včetně válek proti kapitalismu, jsou nesmyslné a nespravedlivé, a to dokonce u 81 % respondentů! Významná část dotazovaných (83 %) předpokládala, že může dojít ke světové válce, ale jen 6 % respondentů věřilo ve vítězství vlastní strany (u dílčího výzkumu Vojenské politické akademie z roku 1965 to bylo ještě 11 %). Na 75 % dotázaných si myslelo, že taková válka by neměla vítězů ani poražených (v roce 1965 to bylo 79 %) a 19 % na to nemělo názor. Ve shodě s oficiálním míněním respondenti považovali za nebezpečnou politiku USA nebo také Číny. Ovšem i tak byly viníky napětí ve světě jen pro 57 % respondentů imperialistické kruhy, a 30 % respondentů se dokonce (z hlediska režimu chybně) domnívalo, že za něj mohou ve světě obě strany. Zahraničněpolitické otázky byly jistě slabinou podobných průzkumů. Lidé se báli odpovědět i anonymně na otázky pravdivě, aby neměli případně potíže. Navíc v prostředí státního informačního monopolu bylo získání informací k vytvoření vlastního poučeného názoru prakticky nemožné. K principu internacionální obrany socialismu (rozuměj: k boji za zájmy Sovětského svazu) se nehlásilo 19 % respondentů. Občané přitom celkem důvěřovali vlastním ozbrojeným silám. Na 86 % respondentů se domnívalo, že ČSLA je moderně vyzbrojena a její vojáci jsou dobře vycvičeni, 74 % dotazovaných soudilo,

47 Podobný výzkum byl proveden na Vojenské politické akademii Klementa Gottwalda (VPA KG) v roce 1965 (tedy ne specializovaným pracovištěm). Výzkum z roku 1980 komparoval své výsledky s výzkumem VPA KG, který se však autorovi nepodařilo dohledat. Srov. výzkumná zpráva z roku 1980 na stránce Českého sociálněvědného archivu (ČSDA) v části Starší výzkumy IVVM, rok 1980 – viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (citováno k 13. 3. 2017), s. 5.

48 Výzkumná zpráva z roku 1980 na stránce ČSDA v části Starší výzkumy IVVM, rok 1980 – viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (citováno k 13. 3. 2017), s. 2.

Prokop Tomek

že vojáci mají dobrou morálku a 84 % mělo za to, že ČSLA se těší důvěře a podpoře obyvatelstva. Obecně příznivější postoje k armádě zastávali občané menších sídel, členové KSČ a obyvatelé Slovenska.

Přes do jisté míry pozitivní postoj k armádě jen 48 % respondentů uvedlo ochotu stát se vojákem z povolání. Základní vojenskou službu chápalo 44 % respondentů jako nezbytnou občanskou povinnost, 24 % jako nutné zlo anebo i jako zbytečně ztracené dva roky.

Co se týká branné výchovy, zhruba tři čtvrtiny respondentů ji považovaly za užitečnou pro případ války, k pěstování návyků ochrany proti zbráním hromadného ničení, k zajištění organizovaného života společnosti za války a pro přípravu branců. Jen 58 % respondentů ale oceňovalo její význam jako morálně politické výchovy. Asi pětina občanů k ní neměla vůbec žádný vztah.⁴⁹

Vývoj názorů na brannou oblast ukazuje v roce 1987 i další podobný průzkum s názvem *Otázky války, míru a obrany socialismu ve vědomí občanů ČSSR*. Výsledky byly dosti podobné průzkumu z roku 1980. Nově se ale zjistilo, že: *Poměrně velký vliv na československou populaci mají pacifistické ideje. Za pacifisty je sice možno považovat jen 5 % občanů, dalších 55 % je ovšem pacifismem ve větší nebo menší míře ovlivněno*. Na 30 % občanů si myslelo, že vojenská služba je zbytečná, protože v jaderném věku nelze zajistit bezpečnost státu žádnými prostředky. Ačkoliv tři čtvrtiny populace považovaly ČSLA za dobře vyzbrojenou a vycvičenou, byla její příprava k obraně vlasti hodnocena méně pozitivně než o sedm let dříve a podle mínění občanů měla také menší podporu veřejnosti.

Výzkum z roku 1987 ukázal, že obyvatelé *nevidí stále realitu konfliktů třídně*. Což v tomto případě znamenalo konstatování, že respondenti nebyli jednoznačně přesvědčeni o mírové politice SSSR. Asi 90 % respondentů prý sice spatřovalo v zahraniční politice SSSR pozitivní momenty (úsilí o mír, mírovou spolupráci, odzbrojení apod.), současně jich ale 23 % paradoxně počítalo Sovětský svaz ke státům, které usilují o vojenskou převahu. Dvě třetiny respondentů viděly v politice USA především negativní prvky a 73 % se jich domnívalo, že USA usilují o vojenskou převahu. Ale jen 7 % populace bylo nositelem názoru, že USA i SSSR nesou stejnou odpovědnost za zostřování mezinárodních vztahů.

Mezi respondenty narůstala i značná tolerance vůči odmítání základní vojenské služby (59 %), a to i u lidí, kteří prý nebyli vůbec ovlivněni pacifismem. Ještě více klesal počet příznivců volby vojenského povolání. V roce 1987 jich bylo mezi respondenty už jen 25 %, tedy jen polovina oproti výzkumu o sedm let dříve!

Výsledkem takových názorů nebylo odmítání obrany jako takové, protože například 79 % občanů mělo za to, že socialistické státy by se měly v případě napadení za všech okolností bránit. Respondenti ale prý podceňovali smysluplnost přípravy na obranu. *Ve srovnání s rokem 1985⁵⁰ vzrostl podíl občanů, kterým není úloha armády*

49 Tamtéž.

50 V roce 1985 byl realizován obdobný výzkum s názvem „Otázky války a míru ve vědomí občanů ČSSR“ číslo 85-3. Výsledky se významně neliší od výzkumu z roku 1987, v jehož závěrečné zprávě se na předcházející výzkum někdy odkazuje. Výzkumná zpráva je dostupná na stránce ČSDA, v části Starší výzkumy IVVM, rok 1985 – viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/> (citováno k 13. 3. 2017).

Vytváření branného národa v Československu

v míru jasná (v současnosti asi třetina populace). Ačkoliv tři čtvrtiny populace považují ČSLA za dobře nebo spíše dobře vyzbrojenou a vycvičenou armádu, je připravenost ČSLA na obranu vlasti hodnocena méně pozitivně než v roce 1985 a podle mínění občanů má také menší podporu veřejnosti. Přes určité negativní posuny považuje veřejnost i nadále vojenskou základní službu za důležitý předpoklad zabezpečení obrany ČSSR (80 %). Dvě třetiny občanů souhlasí s tím, že armáda plní výchovnou funkci ve vztahu k mladé mužské populaci. Část občanů si myslí, že částky, které Československo vydává na armádu a obranu, jsou nepřiměřeně vysoké (27 %). [...] Získané poznatky svědčí o skutečně složité názorové situaci, která nevytváří potřebné subjektivní předpoklady pro kádrové doplňování ČSLA.⁵¹

Výsledky několika průzkumů veřejného mínění korespondují i s vývojem počtů vojenských kádrů již v první polovině osmdesátých let. Přestože předsednictvo ÚV KSČ schvalovalo v předcházejícím období jeden systémový dokument za druhým, situace se v této oblasti nevyvíjela žádoucím směrem.⁵² Pouze kádrová skladba vojáků z povolání byla vyhovující: 67,3 % důstojníků a 76 % praporčíků pocházelo z dělnických a rolnických rodin, 75,4 % důstojníků a 38,3 % praporčíků bylo členy nebo kandidáty KSČ. Na Ministerstvu národní obrany bylo dokonce 97,7 % a na velitelství vojenských okruhů a armád 95,3 % důstojníků organizováno v KSČ. Národnostní skladba byla v požadovaném česko-slovenském poměru 2:1 a počet vysokoškolsky vzdělaných důstojníků se zvýšil od roku 1970 z 24,2 % na 47,3 %. Počet praporčíků s úplným středoškolským vzděláním vzrostl z 10 % na 53,8 %. I věkový průměr byl příznivější, činil 38,3 roku u důstojníků a 33,1 u praporčíků. Důstojníků do třiceti let věku bylo v roce 1970 17,7 % a v roce 1982 38,9 %. Také vyšší funkce v nomenklatuře ÚV KSČ byly obsazeny zcela uspokojivě, z 96,5 % členy KSČ, ze 76,8 % dělnického a rolnického původu a vysokou školu vystudovalo 93,5 % těchto funkcionářů. Ovšem u bojových pluků byla plánovaná místa vojáků z povolání naplněna jen na 81,2 % (u důstojníků) a na 47,6 % u praporčíků. Například jen 57,4 % funkcí velitelů čet (plánovaných pro nižší důstojníky) zastávali vojáci z povolání, z toho u bojových útvarů 55,3 %. Zbytek museli doplňovat absolventi civilních vysokých škol (současně absolventi vojenských kateder) každoročně v počtu 10 000. Příčinou byl jak slabší nábor do armády v šedesátých letech, čistky na počátku normalizace, odchod do důchodu silné generace, která nastoupila za vyhozené vojáky po únoru 1948, ale zejména aktuální nezáměr mládeže o vojenskou kariéru. Na vojenské vysoké školy byl v letech 1976–1980 splněn nábor maturantů jen ze 70,3 % (v ČSR 59,8 % a v SSR 78,8 %). I do dvouletých důstojnických škol se podařilo získat vyučenou mládež jen z 80,3 %. Navíc část přijatých studentů nakonec musela ze škol z prospěchových důvodů v průběhu studia odejít. Převážná

51 Viz tamtéž – Výzkumná zpráva je dostupná na stránce ČSDA, v části Starší výzkumy IVVM, rok 1987.

52 Byly to „Hlavní směry branné politiky na období po XVI. sjezdu strany“ (schváleno předsednictvem ÚV KSČ v roce 1981), usnesení předsednictva ÚV KSČ o zavedení ročních a dvouletých důstojnických škol (1971), usnesení k systému přípravy kádrů a dalšího rozvoje vojenského školství (1972 a 1979), k zásadám postupu k dalšímu třídně politickému zpevnění velitelského sboru ozbrojených sil ČSSR (1974), o jednotném systému branné výchovy obyvatelstva ČSSR (1971), k novému průběhu služby praporčíků, důstojníků a generálů ČSLA (1975), k novému průběhu služby posluchačů a žáků vojenských škol (1979), ke zvýšení úrovně branné propagandy a popularizace ČSLA ve společnosti (1978), k doplňování a přípravě záložního důstojnického a praporčíckého sboru a záloh politického aparátu (1981).

Prokop Tomek

část středoškolské i učňovské mládeže hodnotila vojenskou službu jako nepřitažlivou pro náročnost a odpovědnost, značnou pracovní zátěž, nedostatek volného času, menší společenskou prestiž, pro obavy z náročnosti studia a konkurence nabídek z civilní oblasti včetně bytů. K 1. dubnu 1982 v ČSLA totiž evidovali 9700 žadatelů o byt, z toho jen v Praze 2700. Aktuální nedostatek vojáků z povolání v roce 1982 činil 2200–3100 důstojníků a 5400–5700 praporčíků. Podle stanoviska oddělení státní administrativy ÚV KSČ ale chybělo dokonce asi 6700 důstojníků a 7000 praporčíků.⁵³

Skutečnost

Ozbrojené síly i obyvatelstvo měly být podle představ tvůrců JSBVO i podle stranických hodnocení dobře vycvičené, uvědomělé a poslušné. Ujišťovala o tom média či stranické dokumenty. Zpochybňování či kritika otázky obrany a příprav na válku byly v podmínkách totalitního státu tabu. I u respondentů zde prezentovaných průzkumů veřejného mínění lze předpokládat jistou míru autocenzury. Pokud vezmeme jako analogii náladu v jiných částech společnosti, je pravděpodobné, že branná a bezpečnostní sféra vykazovala podobný morální stav jako celá společnost. Obyvatelstvo Československa nebylo tak bojovně naladěné a připravené bránit socialismus doma i v zahraničí. Zdá se, že ani komunisté nedokázali pohnout se základním převažujícím postojem československého, či snad spíše českého obyvatelstva, který byl velmi rezervovaný. Podle zmiňovaných průzkumů se dokonce zdá, že se vztah obyvatel k obraně socialismu spíše zhoršoval. Socialistickým člověkem a socialistickým vojákem měl být uvědomělý budovatel vlasti. Tento obraz nebyl pravdivý. Komunistická politika a ideologie ponechávala obyvatelstvo vcelku chladným. Občané ale využívali možností, které předvojenská výchova nabízela, ke své seberealizaci.

Asi nejmarkantnější zkouškou loajality občanů bylo zveřejněné rozmístění jaderných zbraní na území Československa koncem roku 1983. Pro větší část domácí veřejnosti bylo jistě překvapením. Podle stručného oznámení se vláda ČSSR usnesla 24. října 1983, že vyjádří souhlas *se zahájením přípravných prací k rozvíjení raketových komplexů operačně taktického určení na území Československé socialistické republiky*.⁵⁴ Vládní prohlášení bylo doprovázeno kampaní „kladných ohlasů“ v médiích a množstvím masových souhlasných manifestací na náměstích českých a slovenských měst, které byly organizovány hned následující den, tedy 25. října. V tisku se vyskytovaly výhradně názory podporující sovětskou politiku a „nezbytná obranná opatření“.

Ve skutečnosti se ve společnosti šířily nejfantastičtější dohady a fámy: *K Prohlášení vlády ČSSR jsou vyjadřovány ojedinele obavy z možnosti vojenského konfliktu a eventuálního snížení životní úrovně. V některých místech jsou rozšiřovány fámy, že začátkem příštího roku dojde ke zdražení základních druhů potravin (mléčné výrobky, cukr, rýže, maslo). Kupříkladu v Žilině již byl zjištěn i jejich zvýšený nákup. U Slovenské státní spořitelny v Žilině se zvýšil nad*

53 NA, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ, sv. 48, a. j. 50, bod 3, Současný stav a další vývoj doplňování velitelského sboru ČSLA v letech 1982–1990, 11. 10. 1982, předložil ministr národní obrany M. Dzúr.

54 Stanovisko předsednictva ÚV KSČ k ujednání mezi vládou ČSSR a vládou SSSR. *Rudé právo*, 25. 10. 1983, s. 1.

Vytváření branného národa v Československu

běžný průměr i výběr vkladů. V okresech Svitavy, Jičín a Havlíčkův Brod jsou rozšiřovány „informace“, že v některých obcích budou vyčleněny pozemky pro sovětské rakety a jejich obyvatelé budou vystěhováni. Hovoří se o obcích Libáň, Běchary v okrese Jičín, Karle a Pohodlí v okrese Svitavy. Jedinci z okresů Karviná a Ostrava hovoří o tom, že náklady spojené s umístěním sovětských raket na našem území bude hradit pouze čs. stát.⁵⁵

V souvislosti s Prohlášením vlády ČSSR někteří občané nadále projevují obavy z možného vojenského konfliktu a ze snižování životní úrovně. Opakují se i poplašné zprávy o připravovaném zvýšení cen základních druhů potravin. Někteří bezpartijní dělníci a technici Dolu Darkov v Karvině se vyjádřili, že by se mělo jít do ulic s transparenty že „u nás sovětské rakety nechceme“. Obdobně hovoří i některé nepřátelské osoby z Ústí nad Labem. V okrese Semily je rozšiřována fáma, že dne 22. listopadu 1983 bude vyhlášena mobilizace. Ojedinele jsou vyslovovány výhrady ke způsobu seznámení čs. veřejnosti s Prohlášením vlády ČSSR. Vzhledem k závažnosti „Prohlášení“ s ním měl čs. veřejnost seznámit – podle jejich názoru – nejméně člen vlády ČSSR nebo ÚV KSČ. Čs. televize po odvysílání televizního zpravodajství dne 24. října 1983 obdržela několik anonymních telefonátů, ve kterých bylo napadáno Prohlášení vlády ČSSR a politika KSČ. V té souvislosti bylo zesměšňováno i mírové shromáždění na Staroměstském náměstí. Také na MNO telefonovalo dne 26. října 1983 několik anonymních osob, které požadovaly bližší informace o raketách a protestovaly proti připravovaným vojenským opatřením.⁵⁶

V okrese Sokolov a Havlíčkův Brod jsou rozšiřovány fámy o připravovaném zdražení spotřebního zboží, ke kterému má dojít počátkem příštího roku. V okrese Znojmo občané zvýšili nákupy základních potravin. Mezi mladými lidmi se hovoří o možném prodloužení vojenské základní služby. Na Pelhřimovsku kolují poplašné zprávy, že obyvatelstvo samot a obce Kejžlice bude přestěhováno. V okrese Beroun jsou rozšiřovány „informace“, že v důsledku zvýšených požadavků na bojovou pohotovost ČSLA mají být zvýšeny platy vojákům z povolání o 500–1000 Kčs. Mezi zaměstnanci Poštovní přepravy v Praze se hovoří, že do ČSSR bude přesunuto 14 000 sovětských vojáků.⁵⁷

V okrese Semily a mezi zaměstnanci SONP Kladno jsou rozšiřovány fámy o připravovaném zrušení volných sobot. Ve Východočeském kraji mají někteří občané obavy z omezení investiční a bytové výstavby. Podobně i v Opavě jsou rozšiřovány „informace“, že v důsledku nedostatku stavebního materiálu bude zastavena výstavba rodinných domků. V Desné na okrese Jablonec nad Nisou se mezi občany hovoří o tom, že v souvislosti s budováním raketových základů bude na území ČSR vystěhováno obyvatelstvo ze sedmdesáti obcí.⁵⁸

Uvedené ukázky poznatků SNB svědčí o tom, že obyvatelstvo svou uvědomělost na přelomu let 1983–1984 rozhodně neprojevovalo. Sovětská raketová brigáda z Libavě byla odsunuta v únoru a březnu 1988.⁵⁹

55 ABS, f. Situační zprávy FMV, Situační zpráva FMV č. 215, 27. 10. 1983.

56 Tamtéž, Situační zpráva FMV č. 216, 28. 10. 1983.

57 Tamtéž, Situační zpráva FMV č. 217, 31. 10. 1983.

58 Tamtéž, Situační zpráva FMV č. 218, 1. 11. 1983.

59 ABS, f. Objektové svazky – Ostrava (OV-OB), objektový svazek a. č. OB 829 Ostrava, reg. č. 28514 „Odpověď“, vedla Správa StB Ostrava III. odbor 3. oddělení, problematika „Zabezpečení přepravy vojsk a spojení“. V ČSSR se kromě této sovětské 122. raketové brigády nacházely raketové brigády a oddíly operačně taktických a taktických raket Československé lidové armády i Střední skupiny sovětských vojsk, které by v případě válečného konfliktu byly dovybaveny jadernými hlavicemi. Podobně by byly vybaveny i vyčleněné útvary bombardovacího letectva.

Prokop Tomek

Po roce 1989

Dalším nepřímým důkazem toho, že plán na vytvoření branného národa skončil fiaskem, byl vývoj po listopadu 1989. Předcházející komunistické úsilí o ideologizaci branné výchovy přineslo reakci v podobě jejího kompletního odmítnutí. V březnu 1990 byl rozpuštěn Svazarm, načež se jeho funkcionáři pokusili zbavit ideologické zátěže a transformovat se na čistě zájmovou a brannou organizaci, bez vazeb a závazků k armádě. Dne 24. března 1990 založili Sdružení technických a sportovních činností s českou a slovenskou částí. Členství v této střechové organizaci ale zvolily jen slabší a chudší sportovní spolky, zatímco například bohatší automotokluby a aerokluby jej odmítly.

Branná výchova byla v České republice k 1. září 1990 ze školních osnov zcela vypuštěna. Její prvky byly zapracovány do předmětů občanská nauka, tělesná výchova, biologie a některých odborných předmětů, tak jak tomu bylo již v minulosti. V roce 1990 byla zákonem zrušena povinnost škol realizovat brannou výchovu v osnovách.⁶⁰ Zákon č. 217/1991 Sb. zrušil zákon o branné výchově ve znění zákonného opatření Federálního shromáždění č. 17/1976 Sb., ovšem nejprve předložil ministr obrany Luboš Dobrovský Federálnímu shromáždění vládní návrh, který novelizoval původní zákon, odstranil z něj socialistický a komunistický obsah a přenesl dobrovolné branné činnosti na občanská sdružení.⁶¹ Tento návrh ale nakonec projednán nebyl. Branné a bezpečnostní výbory Federálního shromáždění předložily totiž současně svůj vlastní návrh na přijetí velmi stručného zákona, kterým by se zcela zrušil zákon č. 73/1973 Sb., o branné výchově, bez náhrady jako zbytečný, protože výchova k obraně státu nemusí být uzákoněna. A původní zákon byl ve vládní novele prý natolik okleštěn, že by se stal torzem a ztrácel smysl.⁶² V krátké rozpravě poslanci-pedagogové argumentovali tím, že branná výchova byla na školách nejvíce zasažena totalitní koncepcí výchovy a vzdělávání. Systém branné výchovy na školách podle nich vedl k dehumanizaci, falšování historie a k hrubé militarizaci.⁶³ Návrh na zrušení zákona o branné výchově byl 15. května 1991 přijat a nabyl platnosti 1. července 1991.

V atmosféře „bezpečí“ po skončení studené války a zhroucení sovětského bloku převážil odpor k ideologii, branná výchova z osnov zmizela a celý „systém“ se zhroutil. Po této části školní výchovy tak celým generacím zbyly jen vzpomínky na ochranné masky a improvizovanou ochranu proti zbraním hromadného ničení během školních branných cvičení nebo na hod granátem.

V současné době, kdy Evropa i Česká republika čelí možným bezpečnostním rizikům, dostává se znovu větší pozornosti problematice branné přípravy obyvatelstva nejen ze strany vlády, ale i samotných občanů. Jejich účast na obraně státu je dána

60 Zákon č. 171/1990 Sb., kterým se mění zákon č. 29/1984 Sb., o soustavě základních a středních škol, a zákon č. 172/1990 Sb., o vysokých školách.

61 Viz www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0468_00.htm, tisk 468 (citováno k 13. 3. 2017).

62 Viz www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0411_00.htm, tisk 611 (citováno k 13. 3. 2017).

63 Viz www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/015schuz/s015013.htm, Stenoprotokol 15. společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů 15. 5. 1991 (citováno k 13. 3. 2017).

Vytváření branného národa v Československu

zákonem č. 222/1999 Sb., o zajišťování obrany České republiky. Dne 16. ledna 2013 přijala vláda ČR usnesením č. 38 Koncepci přípravy občanů k obraně státu.

V případě JSBVO se zjevně nejednalo o ve světě běžnou přípravu na válečné ohrožení státu. Srovnáme-li jej třeba s prvorepublikovým zákonem o branné výchově, měl normalizační systém v první řadě zjevně politický obsah. Specifický význam a obsah měl JSBVO i vzhledem k politicky a propagandisticky vypjaté době realizace. Přes své kořeny v šedesátých letech měl za normalizace napomoci žádoucí výchově, zejména mládeže. Konkrétní podoba JSBVO tedy nese jasné znaky totalitního projektu v tom smyslu, že jde o komplexní systém pro celou společnost již od mateřské školy s jednotným politickým řízením. Ne o přípravu proti jakémukoliv nebezpečí, ale proti propagandisticky vytvořené hrozbě útoku imperialistického Západu. Podstatná byla totalitní ambice navrhovatelů. Tou byla bezesporu v první řadě ideologie. Celá branná politika ČSSR byla postavena na obraně socialismu a socialistického tábora a nelze ji považovat za rovnocennou s brannou politikou svobodné demokratické země.⁶⁴

Pokud by se jednalo o projekt obecně potřebný, v nových poměrech po roce 1989 by v nějaké podobě přetrvával. Aplikaci prvků JSBVO neakceptovaly ale již v době realizace systému zainteresované školy, což dokládají i citované prameny. Odpor k zákonu o branné výchově v roce 1990 nevyplýval z nekompetentnosti politických činitelů (ostatně tehdejší ministr obrany Luboš Dobrovský neuspěl s jeho novelou očištěnou od ideologického obsahu), ale vyplýval z postoje společnosti, která v roce 1990 odmítala vše jakkoliv spojené s bývalým režimem. Navíc, jak již bylo uvedeno, společnost v post-studenoválečné Evropě si nepřipouštěla žádné ohrožení, proto nepocítovala potřebu zákona o branné výchově. A toto odmítání předcházejícího stavu dosvědčují i fakta o štěpení branných organizací.

64 Když jsem prezentoval uvedený projekt v roce 2014 na mezinárodním semináři vojenských historiků v Athénách, vzbudil můj příspěvek zájem. Nikdo ze zahraničních účastníků nepoukázal na to, že by systém v zemích na Západě byl podobný. TOMEK, Prokop: *Results of militaristic propaganda and education in conditions of communist totalitarianism*. In: PASCHALIDOU, Efpraxia S. – ORTNER, Christian M. (eds): *The Warriors Ethos, the National Psyche and Soldiery*. Hellenic Army General Staff, Athens 2015, s. 79–83.